

УДК 343.9

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ТЕХНІКИ ТА ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ У ПРОЦЕСІ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ

Галстян Г.Г., аспірант
кафедри спеціальної техніки,
інформатики та інформаційних технологій
Донецький юридичний інститут МВС України,
провідний інспектор
Господарський суд Донецької області

У статті проведено аналіз щодо важливості інформації, отриманої оперативно-технічними засобами для потреб оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. Висвітлюється тенденція щодо місця та ролі інформації, отриманої оперативно-технічними засобами, в системі доказів на сучасному етапі розвитку технічних засобів фіксування. Визначаються проблеми, пов'язані з одержанням, фіксуванням та використанням інформації, отриманої оперативно-технічними засобами.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-технічні засоби, оперативно-розшукова інформація, правоохоронна діяльність, кримінальне провадження.

В статье проведен анализ важности информации, полученной оперативно-техническими средствами для нужд оперативно-розыскной деятельности и уголовного процесса. Освещается тенденция места и роли информации, полученной оперативно-техническими средствами, в системе доказательств на современном этапе развития технических средств фиксации. Определяются проблемы, связанные с получением, фиксированием и использованием информации, полученной оперативно-техническими средствами.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-технические средства, оперативно-розыскная информация, правоохранительная деятельность, уголовное производство.

Galstian G.G. PROBLEMS OF THE USE OF OPERATIVE TECHNIQUES AND INFORMATION OBTAINED IN THE PROCESS OF THEIR USE

The article analyzes the importance of information obtained by operational and technical means for the needs of operative-search activity and criminal process. Shined the tendency of a place and a role of the information received by operative-technical means, in system of proofs at a modern stage of development of means fixing. Identified the problems associated with obtaining, recording and using information obtained by operational and technical means.

Key words: operatively-search activity, operative-technical means, operatively-search information, law enforcement activity, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Прошло 26 років з моменту прийняття Верховною Радою України Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», який вперше встановив право підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, на застосування оперативно-технічних заходів зняття інформації з каналів зв'язку, негласний аудіо-, відеоконтроль особи, місця та інші заходи для попередження і виявлення злочинів, у тому числі злочинної діяльності.

За цей часу організаційно-правові основи використання оперативної техніки зазнали низку змін, при цьому правові проблеми використання оперативно-технічних засобів та інформації, отриманої шляхом їх застосування, досі мають неточності та прогалини.

Ступінь розробленості проблеми. Аналізуючи наукову літературу, можна побачити, що увагу цьому питанню приділяли науковці радянських часів: П.П. Артеменко, А.Д. Безруков, В.І. Декшне, А.І. Комаров, а нині приділяють вчені незалежної України, а саме: О.М. Бандурка, П.А. Єрмаков, І.П. Казоченко, Ю.Ю. Орлов, М.М. Перепелиця, В.П. Сапальов, В.М. Тертишник, І.Ф. Хараберюш, І.Р. Шинкаренко та ін. При цьому залишають-

ся недостатньо висвітленими й дискусійними аспекти правового застосування інформації, одержаної за допомогою оперативно-технічних засобів у результаті оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД).

Метою статті є аналіз сучасного стану отримання інформації оперативно-технічними засобами в межах кримінального та оперативного законодавства та визначення проблем щодо використання цієї інформації у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Мета і засіб будь-якої ефективної відповіді на загрозу організованої злочинності – інформація (Д. Герберт, Х. Тритт). На сучасному етапі ефективна боротьба зі злочинністю неможлива без широкого застосування оперативно-технічних засобів. Мета застосування технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності полягає в отриманні матеріалізованих даних (копій документів, люмінесцуючих слідів, фотографій, кіно-, відеозапису об'єктів тощо) та відомостей в ідеальній формі (знань) про правопорушників, їх дії, зв'язки з метою припинення правопорушень в інтересах кримінального судочинства [1, с. 48].

Сучасне технічне забезпечення оперативно-розшукових заходів та НСРД пов'язано з використанням фотоапаратури, радіозапису, звук, звуко- та відеозапису, різних засобів зв'язку, хімічних речовин, пошукової апаратури, приладів оперативного спостереження тощо. Однак практика показує, що більшу частину оперативно-значущої інформації респонденти отримують з різних джерел, і тільки 22–24% – за допомогою технічних засобів.

Таким чином, головною проблемою оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах є ретельний аналіз причин неефективного застосування технічних засобів і пошук шляхів їх усунення.

Однією з причин недостатнього використання оперативної техніки, за інформацією практичних працівників, є гострий дефіцит окремих приладів, а також використання морально застарілих оперативно-технічних засобів з низькими тактико-технічними характеристиками.

Однак якою б досконалою не була оперативна техніка, результат здійснюваних за її допомогою оперативно-розшукових заходів та НСРД, у першу чергу, залежить, на думку певного кола науковців та практичних працівників, від технічної і тактичної підготовки оперативних працівників, від їх вміння і навичок роботи з конкретними технічними засобами [2, с. 390].

У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалення організації технічної підготовки оперативних працівників та інформаційно-технічного забезпечення оперативно-розшукової та процесуальної діяльності.

Використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доведенні по кримінальних справах має важливе значення в боротьбі зі злочинністю, захисті від злочинних посягань на права і законні інтереси громадян, інтереси суспільства і держави.

Прискорений розвиток науки і техніки, колосальна кількість технічних винаходів надали можливість знайти нові шляхи для побудови та вдосконалення технічних засобів. Як наслідок, це розширює можливість чуттєвого пізнання дійсності людиною. Сучасні оперативно-технічні засоби забезпечують отримання та збереження значної кількості інформації для потреб ОРД і кримінального процесу.

Оперативно-розшукова інформація дає змогу пізнати явища, які ретельно скриваються та маскуються злочинними елементами від населення і державних органів. Для оперативних підрозділів значення набуває чітке визначення змісту потоків тих відомостей, що надходять на всі рівні їх діяльності.

Треба підкреслити ще одну властивість оперативно-технічних засобів, до якої належить відтворення в повному обсязі отриманої інформації, без доповнення її суб'єктивними елементами, на відміну від пам'яті людини, яка так або інакше спотворює її [3, с. 196].

Оперативно-технічні засоби сприяють якісному пізнанню, отриманню оперативно-розшукової інформації, копіюванню існуючих у природі схем. Характеристики оперативно-технічних засобів дозволяють модулювати структуру оригіналу, з подальшим закріплен-

ням інформації на різних носіях, які використовують різні знакові системи. Це можливо тому, що інформація має таку властивість, як семантика.

Реальна дійсність, явища, що мають криміногенний або кримінальний характер та обставини, що виникають у зв'язку із суспільно небезпечною поведінкою, існують об'єктивно. Вони стають оперативно-розшуковою інформацією після інтерпретації через систему спеціальних знань і оцінок. У тих випадках, коли ці явища та обставини виявляються та фіксуються у процесуальному порядку, тільки тоді вони стають доказами [4, с. 20–21].

Якщо інформація отримана за допомогою оперативно-технічних засобів, то вона виключає варіант вимислу, констатує факт. Дійсність пізнається незалежно від волі і свідомості оперативного працівника, але фіксація і пізнання дійсності за допомогою оперативно-технічних засобів здійснюється усвідомлено. Проте завдання оперативного працівника, застосовуючого оперативно-технічні засоби, складається не в пізнанні злочинної діяльності, а у встановленні та фіксації об'єктивної реальності, що надає змогу допомогти зрозуміти, які з «версій», виведених раніше оперативним працівником, практично значимі для нас та допоможуть запобігти або розкрити злочин [5, с. 25–30].

Якісна сторона оперативно-розшукової інформації розкривається через її кількість, містить судження по досліджуваній ситуації та має ступінь істинності, якоюсь мірою зменшує невпевненість у даній конкретній проблемі. Чим більше невизначеності усуває повідомлення, тим більше містить воно інформації.

В тих випадках, коли оперативно-розшукова інформація виходить із незалежних джерел, коли застосовані різноманітні методи її збору, коли використовуються науково-технічні засоби, це є запорукою її точності.

Ми підтримуємо висновки науковців Афанасьєва В.Г., Овчинського С.С. та інших, що інформаційна потреба оперативних підрозділів – це сукупність об'єктивно необхідної інформації (відомостей, даних), що свідомо сприймається і використовується оперативними працівниками та ефективно вирішує поставлені перед ними завдання.

Сучасна практика розслідування злочинів доводить, що здебільшого інформація, одержана оперативно-технічними засобами, відіграє винятково важливу роль у доказуванні, таким чином цілком сприяючи виконанню завдань кримінального судочинства. Зазначене безперечно доводить, що в системі способів одержання інформації застосування оперативно-технічних засобів фіксації посідає особливе місце.

Однак виникає проблема, яка пояснюється наявною недовірою до даних, одержаних непроцесуальним шляхом. Деякі автори взагалі відкидають можливість використання в доказуванні результатів оперативно-технічних засобів під час здійснення оперативно-розшукової діяльності [6, с. 3].

Застосування оперативно-технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності по-

ряд з їх використанням у сфері кримінального судочинства створює єдину систему, елементи якої хоч і різняться завданнями і способами їх реалізації, проте водночас мають загальні риси. Зокрема, це мета застосування оперативно-технічних засобів, а саме – документування або фіксація фактичних даних, які можуть бути використані як докази у кримінальному процесі.

Якщо ж розглядати ці види діяльності поза такою єдиною системою, відокремлюючи їх один від одного, то в результаті виникнуть перешкоди у процесі передачі матеріалів, одержаних під час здійснення оперативно-розшукових заходів, у кримінальний процес або навіть відмова від використання таких даних у процесі доказування. Існує справедлива думка, що таке трактування питання взагалі призводить до втрати сенсу застосування оперативно-технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності від самого початку і до її закінчення, незважаючи на те, наскільки за фактичними результатами воно було вдалим [7, с. 110].

Розглядаючи таку діяльність щодо застосування оперативно-технічних засобів в єдиному комплексі, в результаті будемо мати підстави стверджувати, що фактичні дані, одержані в непроцесуальній сфері використання оперативно-технічних засобів, безперечно мають одну з вищезазначених важливих якостей доказів у кримінально-процесуальному значенні – властивість належності тому, що одержані фактичні дані є елементами предмета доказування у кримінальному провадженні.

Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД), а отже, і застосування оперативно-технічних засобів її здійснення спрямовані не лише на одержання даних, важливих для підготовки і провадження слідчих дій, виявлення ознак злочину, але й на розкриття злочину, тобто на одержання даних, які підтверджують факт вчинення злочину і вказують на особу, яка його вчинила.

Крім того, обов'язковою умовою властивості доказів (фактичних даних), які можуть бути введені у кримінальний процес, є умова допустимості, яка означає, що доказ одержано законним шляхом з належного джерела правомочним суб'єктом, і він має належну форму [8, с. 58].

У разі застосування оперативно-технічних засобів в ОРД маємо справу з належним джерелом одержання фактичних даних. Таке джерело є придатним для встановлення наявності або відсутності обставин, які є складовою частиною предмета доказування у кримінальній справі. Що ж до самої можливості застосування оперативно-технічних засобів в ОРД, то вона закріплена у ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [9].

Слід зазначити, що належною формою результатів застосування оперативно-технічних засобів в ОРД є закріплення одержаних оперативних даних, а також самого факту використання оперативно-технічних засобів у документах, передбачених нормативними актами в системі підрозділів, що здійсню-

ють ОРД (протоколи, довідки), які разом із матеріалами оперативно-технічних засобів фіксації можуть бути додані до кримінальної справи.

Розглядаючи матеріали застосування оперативно-технічних засобів в ОРД щодо такої вимоги, як достовірність, слід зауважити, що ці дані можна визнати такими, що відповідають властивостям вимоги достовірності відображення внаслідок самої оперативно-технічної природи документування (фотографування, аудіозапис, відеозапис).

Що ж до вимоги достатності, якій повинні відповідати фактичні дані, одержані в результаті застосування оперативно-технічних засобів під час здійснення оперативно-розшукових заходів, що вводяться у процес доказування, то їх можна вважати достатнім лише разом з іншими відомостями про факти, коли вони нададуть можливість установити всі обставини, які необхідні для правильного вирішення кримінального провадження.

З огляду на зазначене можна стверджувати, що дані, одержані шляхом застосування оперативно-технічних засобів в ОРД, можуть відповідати вимогам, які висувуються до фактичних даних, що вводяться у процес доказування.

Необхідно зазначити, що необґрунтовано вимагати від підрозділів, які застосовують оперативно-технічні засоби в межах ОРД, щоб вони, на відміну від інших учасників процесу, невідомо яким чином надавали в розпорядження слідчого не фактичні дані, а «готові» докази, тобто дані, які пройшли весь цикл процесу доказування, включаючи їх оцінку.

Як зазначає П.П. Артеменко, оперативно-розшукова інформація, об'єктивно зафіксована за допомогою оперативно-технічних засобів у предметній (речовій) формі, цілком може за певних умов перетворюватись на доказову інформацію, оскільки від моменту фіксації об'єкт (носії інформації) стає документом – джерелом похідних доказів. Інформація може використовуватися у процесі доказування під час прогнозування і здійснення різних прийомів криміналістичної операції. На цій стадії постає проблема легалізації оперативно-розшукової інформації, одержаної за допомогою оперативно-технічних засобів. Тобто введення її у процес доказування [10, с. 13].

Це надає можливість погодитися з точкою зору науковців, які зазначають, що зібрана таким чином інформація у процесі досудового розслідування може вказати на джерело доказів або за умов відповідного процесуального оформлення перетворитися на докази у справі. Оперативно-розшукова діяльність виконує дуже важливу функцію у процесі доказування, а саме: вказує на факти, що можуть бути доказами, на їх джерела та раціональні тактичні засоби одержання доказів тощо, проте фактичні дані, встановлені оперативно-розшуковим шляхом, є неоднорідними, деякі можна розглядати як орієнтир, що допомагає визначити напрям розслідування, інші містять інформацію, яка може стати доказовою [11, с. 61–62].

На думку деяких науковців дані, одержані в результаті використання оперативно-технічних засобів у непроцесуальній діяльності, можуть бути введені у кримінальну справу лише як документи або речові докази [12, с. 165].

Це з'ясовується технічною природою таких даних, а також тим, що тільки предмети і документи вводяться у кримінальний процес зі збереженням їх первинної форми. Будь-яка інша інформація, яка міститься в слідах певної події, під час слідчих дій завжди набуває іншої форми. Як зазначає С.А. Шейфер, непроцесуальна інформація не може бути безпосередньо трансформована на показання обвинуваченого, підозрюваного, висновок експерта і протокол слідчої дії, тому що всі ці види доказування формуються на основі безпосереднього або опосередкованого сприйняття слідів події, які були виявлені «офіційним» (оперативно-розшуковим) шляхом.

Серед науковців існує думка, що до речових доказів необхідно віднести результати оперативного фото- і кінознімання та відеозапису. Головну увагу при цьому приділено тому, що матеріали, які мають наочний образний характер відображення значущих для справи фактів, якими є дані фото-, кінознімання, відеозапису, є речовими доказами, якими вони і мають бути введені у процесуальну діяльність. При цьому у процесі подальшого доказування всі ці матеріали зберігають свої первинні властивості, тобто залишаються речовими доказами і документами [13, с. 100].

Є.А. Доля дотримується думки, що результати застосування оперативно-технічних засобів мають належати до такого процесуального джерела доказів, як «речові докази» [14, с. 7].

Звичайно, що така позиція є привабливою, оскільки визнання матеріалів за результатами застосування оперативно-технічних засобів речовими доказами саме по собі автоматично виключає необхідність шукати їх автора (виконавця). Це надає можливість забезпечити таємницю під час здійснення оперативно-розшукових заходів і не називати тих осіб, співпраця яких з правоохоронними органами є таємницею [15, с. 120].

Свого часу М.М. Михеєнко зазначав, що матеріали, одержані в результаті застосування технічних засобів під час провадження слідчих і судових дій для збирання і перевірки доказів (фонограми, фотографії, кінострічки тощо), треба офіційно визнати документами, а не звичайними додатками до протоколів цих дій і розкрити поняття документів, відповідно уточнивши його [16, с. 80], що і закріплено у ст. 99 КПК України.

ОРД надає можливість установити наявність джерел фактичних даних, а вже після процедури процесуального закріплення вони перетворюються на джерело процесуальних доказів. Тому процедура введення у кримінальний процес оперативно-розшукової інформації набуває більш багатозначної форми через використання для цього такого джерела доказів, як документи.

При цьому в науковому середовищі існує думка, що можливість використання різних

спеціальних знань та методів у розслідуванні злочинів залежить не стільки від їх правомірності, скільки від наукової вірогідності, що обумовлюється ступенем дійсності результатів, одержаних під час застосування того чи іншого прийому, методу або технічного засобу [17, с. 98].

З цього науковцями модулюється висновок, що поділ заходів для застосування оперативно-розшукових заходів на гласні та негласні не має вирішального значення з позицій механізму використання у процесі доказування в кримінальному судочинстві даних, одержаних у результаті проведення зазначених заходів.

Необхідно підкреслити, що під час використання результатів ОРД, одержаних із застосуванням оперативно-технічних засобів, важливого значення набуває правдиве повідомлення технічної характеристики цих засобів. Насамперед, це потрібно для того, щоб здійснювати перегляд відеозапису чи цифрового фотознімка, слідчий чи суд могли використати апаратуру з належною технічною характеристикою, яка надасть можливість не тільки відтворити запис, але й не внести до нього змін чи навіть знищити якусь частину фото- або відеоматеріалу, що під час використання комп'ютерних технологій не є важким. Приховування технічної характеристики використаної під час проведення ОРД апаратури все одно буде виявлено у процесі формування доказів та їх процесуальних джерел чи під час їх перевірки. І в тому разі, якщо відтворити відеозапис чи цифровий фотознімок неможливо через відсутність точної технічної характеристики технічних засобів чи умов і порядку їх застосування, це може бути розцінено слідчим, прокурором або ж судом як намагання фальсифікувати докази та негативно вплинути на процес установлення істини [18, с. 109].

Як зазначається в багатьох працях науковців, іншою проблемою, яка пов'язана з необхідністю встановлення суб'єкта застосування оперативно-технічних засобів ОРД під час введення одержаних даних до сфери кримінального судочинства, викликана тим, що існують загальні вимоги, яким мають відповідати документи у кримінальному процесі. Однією з цих вимог є наявність автора документа, відповідність компетенції особи вимогам, які ставляться до змісту і форми документів [19, с. 55].

Труднощі полягають у тому, що для введення одержаних шляхом використання оперативно-технічних засобів даних треба провести допит осіб як свідка, які є суб'єктами застосування таких засобів.

Допит цих співробітників повинен бути винятком і відбутися лише за умови, коли документи, якими було оформлено передачу даних і введення їх у кримінальний процес, не міститиме вичерпного кола відповідей на всі запитання щодо одержаних даних. Під час введення у кримінальний процес одержаних під час застосування оперативно-технічних засобів даних визначення їхньої достовірності та належності може не бути пов'язано з обов'язком встановлення особи, яка була суб'єктом застосування оперативно-технічного засобу.

Це питання перебуває за межами процесуального дослідження і пов'язане з тим, що в такій ситуації оперативний співробітник є уповноваженим суб'єктом, наділеним комплексом правових обов'язків. У даному випадку слід говорити про презумпцію довіри до показань цього суб'єкта, особливо у процесі їх оцінки [20, с. 141].

При цьому в разі формування висновку про недопустимість зазначених даних у кримінальне судочинство через неможливість установити суб'єкт їх одержання слід погодитися з думкою, що такі джерела недопустимо використовувати у кримінальному процесі та в інших випадках, коли з будь-яких причин залишається невідомим їхній автор, наприклад виготовлювач [21, с. 286]. На практиці такими суб'єктами є оперативні працівники, що мають право на їхнє застосування у відповідності зі ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та ст. 41 КПК України. У відповідності до цих Законів немає чіткої вказівки, що інформація, отримана особами з використанням технічних засобів, навіть за сприяння співробітників оперативних підрозділів, і тим більше самостійно, може використовуватися в доказуванні.

Однак такий розвиток виконання завдань ОРД та кримінального провадження, ми вважаємо, є неприйнятним, оскільки розслідування деяких видів злочинів практично неможливо без процесуального використання даних, одержуваних особами, які не являються суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Виходом з цієї ситуації могло б стати внесення до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» виправлення, що дозволяє використовувати оперативно-технічні засоби неуповноваженими на те цим Законом особами під керівництвом співробітників оперативних підрозділів у судовому розслідуванні.

Аналізуючи главу 21 КПК України та ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ми можемо впевнено говорити, що «негласні слідчі (розшукові) дії», які визначені у статтях 260–265, 267–272 КПК України, є водночас «оперативно-розшуковими заходами», що можуть проводитись оперативними підрозділами правоохоронних органів (ст. 41 КПК України). Таким чином, ми бачимо, що набуває розвитку процесуалізація оперативно-розшукової діяльності за рахунок розширення кола суб'єктів ОРД (прокурор, слідчий) та введення глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Зарубіжний досвід правового регулювання застосування спеціальної техніки прослуховування, негласного візуального спостереження і фіксації отриманої при цьому інформації показує, що:

– використання з метою боротьби зі злочинністю спеціальних технічних засобів визнано правомірним у більшості розвинутих країн;

– характерним є застосування такої техніки для попередження і розкриття злочинів, що становлять підвищену суспільну небезпеку;

– контроль за проведенням таких заходів здебільшого має доволі жорсткий міжвідомчий характер, а отримані внаслідок цього матеріали використовуються у процесі доказування;

– прослуховування та візуальне спостереження за допомогою технічних засобів привносять до обшуку, а фіксація такої інформації – до вилучення доказів.

У разі законодавчого регулювання відносин у сфері застосування спеціальних технічних засобів законодавець має спиратися на позитивний міжнародний досвід, який на перший план ставить захист прав і свобод особи. Встановлення чіткої регламентації проведення оперативно-технічних заходів та НСРД розглядається як максимально можливий захист від свавілля поліції [22, с. 299].

Неможливо не погодитися з думкою, що закономірності розвитку науки і техніки характерні й для кримінального процесу і оперативно-розшукової діяльності як представників самостійної галузі науки. Їхній вплив проявився під час виникнення ОРД як галузі наукових знань та в її розвитку, а в кінцевому підсумку призвело до широкого впровадження у практику оперативно-технічних засобів. Так, в теорії ОРД цей процес знайшов своє відображення в тому, що оперативна техніка була відокремлена окремою групою і, згідно з класифікацією, зайняла гідне місце серед інших засобів ОРД [23, с. 329].

Вбачається, що при всій начебто ясності вдосконалення діяльності правоохоронних органів шляхом використання оперативної техніки виникають проблеми: понятійно-структурного характеру відносно самої оперативної техніки та її складників; щодо теоретичних, правових та організаційно-тактичних основ застосування та використання оперативної техніки; вдосконалення інформаційного забезпечення під час застосування оперативно-технічних засобів (ОТЗ); виявлення джерел отримання оперативної інформації та форми її використання; вдосконалення організації застосування оперативної техніки та інформаційної взаємодії оперативних підрозділів між собою та з іншими правоохоронними органами.

Висновок. Можна стверджувати, що без належного правового регулювання питань, пов'язаних із застосуванням оперативної техніки, а тим паче інформації, отриманої нею для подальшого використання в оперативних цілях або кримінальному процесі, неможливо здійснювати жодного процесуального та оперативно-розшукового заходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Долженков О.Ф. До питання про інфраструктуру злочинності. Вісник Одеськ. Ін-ту внутр. справ. 1998. № 1. С. 48.
2. Хараберюш І.Ф., Оргинський В.Л., Хараберюш О.І. Концептуальні та теоретико-прикладні засади оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді в Україні: монографія. Маріуполь: МарДУ, 2017. 510 с.
3. Практика уголовного сыска. Научно-практический сборник / составитель А.Ваксян, М., 1999. С. 196.

4. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная деятельность. М., 2000, С. 20–21.
5. Сапалов В.П. особливості отримання інформації за допомогою оперативно-технічних засобів. Вісник харківського національного університету внутрішніх справ. 2001. Спецвипуск. С. 25–30.
6. Лупинская П.А. Основания и порядок принятия решений о недопустимости доказательств. Российская юстиция. 1994. № 11. С. 3.
7. Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно розыскная деятельность: правовой анализ. К.: РИО МВД Украины, 1994. С. 110.
8. Шейфер С.А. Использование непроцессуальных познавательных мероприятий в доказывании по уголовному делу. Государство и право. 1997. № 9. С. 58.
9. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/page>.
10. Артеменко П.П. Місце оперативно-розшукової інформації, одержаної технічними засобами, у системі доказів з кримінальної справи. Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України; за ред. проф. В.Л. Регульського. Львів: ЛІВС при НВСУ, 2000. С. 13.
11. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация: теоретические основы информационно-прогностического обеспечения оперативно-розыскной и профилактической деятельности ОВД по борьбе с организованной преступностью. М.: ИНФРА, 2000., С. 61–62.
12. Салтевський М.В. Використання криміналістичної техніки у боротьбі з корупцією. Вісник академії правових наук України. 1998. № 4. С. 165.
13. Шейфер С.А. Доказательственные аспекты закона об оперативно-розыскной деятельности. Государство и право. 1994. № 1. С. 100.
14. Доля Е.А. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам. Советская юстиция. 1993. № 3. С. 7.
15. Гевко В.В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у кримінальних справах. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2000. № 4. С. 120.
16. Михеєнко М.М. Поняття доказів та їх джерел у радянському кримінальному процесі. Вісник Київського університету. Юридичні науки. К., 1982. Вип. 23. С. 80.
17. Клименко Н., Клевцов О. Можливість використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів. Право України. 1998. № 1. С. 98.
18. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. К., 2005. С. 109.
19. Дорохов В.Я. Понятие документа в советском праве. Правоведение. 1982. № 2. С. 55.
20. Кальницький В.В., Бекетов О.И. О презумпции доверия к сотруднику милиции и оценке его показаний. Государство и право. 1994. № 8. С. 141.
21. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России. Общая часть и досудебные стадии: Курс лекций. М.: Международный университет бизнеса и управления, 1998. С. 286.
22. Сервецький І.В. Проблеми правового і інформаційного забезпечення оперативно-технічного документування. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України: Наук.-теор. журн. Засновник Національна академія внутрішніх справ України. 2001. № 3. С. 299.
23. Хараберюш І.Ф. Особливості використання спеціальної техніки в сучасних умовах органами внутрішніх справ. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск. 2011. № 6. С. 329.